DÍLČÍ VÝSLEDKY LONGITUDINÁLNÍHO VÝZKUMU ČTENÁŘSKÝCH DOVEDNOSTÍ ŽÁKŮ ZÁKLADNÍCH A OBECNÝCH ŠKOL

MIROSLAVA NOVOTNÁ

Výzkumný projekt realizovaný v letech 1993 - 1998 si kladl za cíl ověřit funkčnost a efektivnost vzdělávacího projektu Obecná škola. Realizační tým pod vedením prof. V. Smékala a dr. J. Berana, který formuloval cíle tohoto výzkumu, mezi něž bylo začleněno mimo jiné také ověřit úroveň poznatkových, dovednostních a komunikativních složek a jejich syntéza ve vybraných předmětech (český jazyk, matematika, prvouka, přírodověda a vlastivěda).

Pro ověření poznatkové, vědomostní a komunikativní složky byly použity didaktické testy, které byly vytvořeny na Pedagogické fakultě MU v Brně. Shromážděná data a údaje byly statisticky zpracovány, podrobeny kvalitativní a kvantitativní analýze. Výsledky a závěry byly publikovány v podrobných zprávách vždy po ukončení jednotlivých ročníků výzkumu.[1)]

Výzkumný vzorek se v jednotlivých ročnících mírně lišil. V každém ročníku činil přes 1950 respondentů z 98 škol. Pouze vzorek v pátém roce ověřování byl nižší (1737 žáků). Třídy byly vybrány metodou náhodného výběru ze škol všech okresů celé republiky, z velkých, středních i malých měst a venkova, včetně škol málotřídních.

Bohatost nasbíraných dat nabídla členům výzkumného týmu možnost hlubší analýzy. Věnujme tedy pozornost některým dílčím výsledkům v předmětu český jazyk, respektive čtení s pozuměním s slovní zásobě žáků. Pro tuto publikaci jsme nepoužili komparaci sledovaných vzdělávacích projektů. Uvedené výsledky se soustřeďují na analýzu jednotlivých ročníků separovaně.

Ve **3. ročníku** (1995/96) pracovali žáci s psaným textem na různých úrovních. Výběr jednotlivých položek směřoval k ověření dovednosti **analyzovat informace v textu**, provádět **jednoduchou dedukci** na základě výběru informací z textu. Součástí testování bylo také ověřit dovednost **reprodukovat** část textu (slovo nebo sekvenci věty). Deduktivní otázky splnilo úspěšně pouze 32 % žáků. Je nutné konstatovat, že tyto výsledky potvrdily naše předpoklady. Netradičně formulované úkoly byly pro žáky náročné. Součástí těchto subtestů byl krátký text doplněný o položky zadávané tradičním způsobem. Tento úkol pak splnila správně 64 % žáků.

Dospěli jsme tak k dílčím závěrům, že děti ve třetím ročníku lépe pracují s určitým typem psaného textu, který odpovídá svým charakterem textům v učebnicích a obvyklým způsobům zadávání úkolů učiteli. Navíc je tento typ čtení a práce s textem procvičován nejen v hodinách čtení, ale i v ostatních předmětech (prvouka, matematika aj.). Za signifikantní můžeme považovat projektování životních zkušeností dětí při řešení jednotlivých úkolů, což jim usnadnilo úspěšné

vyřešení některých položek. Jedná se především o úkoly respektující mezipředmětové vztahy.

Výzkum ve **4. ročníku** (1996/97) soustředil znovu pozornost na ověřování čtenářské gramotnosti žáků. Pro ověření míry porozumění textu jsme použili původní text (příběh) doplněný položkami, které zjišťovaly také schopnost s textem dále pracovat, zejména **porozumět významu slov**, porozumět **linii příběhu**, porozumět **vyznění** (morálky) příběhu, **najít v textu informaci**. Prokázalo se, že úspěšné řešitele tvoří pouze 17,9 % žáků celého zkoumaného vzorku. Vyhledat jednoduchý údaj v textu dovede 94,8 % respondentů, integrovat údaje z různých částí textu 67,7 % testovaných žáků. Děti byly úspěšné především v práci s elementy nejvyšší důležitosti, měly problémy s časovými vztahy. Závažné rozdíly však byly zjištěny v souvislosti s velikostí obce. Významně lepších výsledků dosáhli žáci městských škol (města do 100 000 obyvatel).

Výzkum v **5. ročníku** (1997/98) navázal na předcházející ročníky, kdy jsme pokračovali v ověřování čtenářské gramotnosti čtení s porozuměním, přičemž jsme předpokládali zlepšení této dovednosti, stejně tak v zjišťování lexikální úrovně, a to porozumění slovům a slovní zásobě a dále pak přirovnáním a slovním obrazům. Pro ověření dovednostní úrovně jsme použili opět původní text (vyprávění). Stejně jako v předcházejících ročnících se prokázalo, že nejlépe žáci pracují s reproduktivním typem otázek (správně na ně odpovědělo 98 % žáků), hůře pak vyhledávají informace v textu (64 % dětí). Podrobná analýza položek (ve čtvrtém ročníku) ověřujících aktivní slovní zásobu žáků prokázala nedostatky v této oblasti. Parafrázovat text (větu vybranou z textu *Pavel nepodléhal panice*) správně vyjádřilo pouze 35,1 % žáků, parafrázi věty *Začal zvolna otáčet plánem* pak správně vytvořilo pouze 23,5 %. Napsat alespoň tři synonyma ke slovu *dům* zvládlo úspěšně pouze 27 % žáků, slova protikladná ke slovům *stejný, mnoho, spí, začátek, daleko, světlý, nahoře* uvedlo bez obtíží 37 % dětí.

Komparace dílčích výsledků úrovně dovednosti čtení s porozuměním v jednotivých ročnících výzkumu, která má nesporně fundamentální význam pro další vzdělávání žáků, prokázala mírnou stagnaci rozvoje této dovednosti.

Žáci pátého ročníku byli úspěšnější v tvoření parafrází vět, např. větu *Prolomil tíživé ticho* uvedlo správně 56,8 % žáků. Velmi obtížné však bylo pro žáky vysvětlení přirovnání (*Chytrý jako liška, Chová se jako slon v porcelánu)* a užití parafráze ve větách *Měla jsem z toho **zamotanou hlavu** a Prací jsem **zabil** celé odpoledne*. Tyto úkoly nevyřešilo správně nebo vůbec neřešilo dokonce 34 % žáků. Některé děti se pokusily vyřešit pouze část této položky, jiné pak napsaly zcela špatnou odpověď (např. *Petr se choval jako jehla v kupce sena, ...jako křeček ve sklenici, ...jako orangutan v muzeu* aj.*)*. Správně použít a napsat citově zabarvená slova ke slovu ke slovu *spát* překvapivě nezvládlo 44 % žáků.

Z uvedených odpovědí můžeme usuzovat na malou zkušenost žáků nebo na neznalost odlišných kulturních projevů označujících skutečnosti. Domníváme se, že učitelé při práci s tímto typem úkolů s dětmi aktivně spolupracují, reagují na jejich nejistotu při konstrukci nové věty, což je samozřejmě pozitivní. Tento zažitý

didaktický postup se však zřejmě negativně promítl do samostatné práce, kterou vyžadovala forma testu.

Výsledky analýzy položek subtestů z českého jazyka i celého longitudinálního výzkumu naznačily, že zřejmě v našich školách i nadále :

- převažuje používání typů reproduktivních otázek, a to nejen ve vyučování čtení, ale i v ostatních předmětech
- učitelé zřejmě dávají přednost spíše tradičním úlohám a obvyklým typům zadání, ty se objevují i v úkolech a otázkách v učebnicích
- žáci mají problémy písemně se vyjadřovat a zdůvodňovat svá tvrzení*

*Pozn. Tento fakt prokázal také subtest vlastivědy a matematiky, kdy žáci dovedli správně určit chybu, nedovedli však své tvrzení zdůvodnit.

- přetrvává zdůraznění gramatické složky předmětu český jazyk, čímž učitelé reagují nejen na požadavky osnov, ale také na kritéria přijímacího řízení víceletých gymnázií**
- při sumárním hodnocení českého jazyka je používáno jako jedno z nejdůležitějších kritérií především hodnocení písemných prací žáků (diktáty, přepis, doplňovací cvičení). Hodnocení čtenářských dovedností a porozumění textu se objevuje sporadicky.
- do rozdílů ve výsledcích didaktických testů se promítají nejen intelektové a osobnostní faktory dětí, ale i didaktické dovednosti učitelů a širší sociokulturní zázemí a místo působnosti školy.

Prokázalo se také, že přetrvávající metodika výuky čtení více směřuje k hlasitému čtení a podporuje především rozvoj jeho kvantitativního znaku, kterým je rychlost. Méně je využíváno tiché čtení s porozuměním, z čehož pak vyplývají přetrvávající problémy nejen v českém jazyku a ve čtení, ale i v ostatních předmětech na vyšších stupních škol. Žáci se pak zbytečně soustřeďují na sekvence příběhu či textu, jejich pozornost ulpívá na jeho prvcích, což bývá brzdou také v rozvoji kognitivních schopností.

Signifikantní je souvislost mezi sociokulturního zázemí a úrovní čtenářských dovedností a rozdílnost úrovně výsledků v souborech rozlišených podle velikosti sídla ve prospěch městských škol (města do 100 000 obyvatel) ve všech sledovaných subtestech, i když statistické rozdíly jsou významné pouze na hladině 0,1. Prokázalo se však, že některé školy měly po celou dobu tohoto výzkumu tradičně velmi dobré výsledky ve všech sledovaných ukazatelích.

Longitudinální výzkum sledovaných dovedností a vědomostí ukázal na některé rezervy v oblasti didaktické přípravěny budoucích učitelů a obvykle využívané metodice vyučování čtení a psaní. Je nezbytné zdůrazňovat nutnost

aktuálně měnit metody této výuky bez ohledu na požadavky osnov a přizpůsobit je individuálním dispozicím žáků.

**Pozn. V této souvislosti nelze opomenout připomínky mnohých učitelů k obsahu osnov, které jsou přehuštěné gramatickým učivem. Učitelé měli výhrady také ke snížení hodinové dotace pro výuku českého jazyka.

1)

Zprávy o výzkumu za jednotlivé ročníky 1993-1998 byly vydávány samostatně. V této publikaci jsou shrnuty vybrané výsledky ze zpráv o výzkumu ve školním roce 1995 - 1998, konkrétně pak :

Novotná,M. Analýza výsledků testů z českého jazyka. In. Beran,J.,Smékal,V., Machalová,M. Klimusová,H. Obecná škola po třetím roce ověřování. Brno: CDVU MU v Brně, 1996. s. 27 - 30.

Novotná,M. Analýza výsledků testů z českého jazyka. In. Beran,J. ,Smékal,V., Machalová,M. Obecná škola po čtvrtém roce ověřování. Brno: CDVU MU v Brně, 1996. s. 14 - 23.

Novotná,M. Analýza výsledků testů z českého jazyka. In. Beran,J.,Smékal,V. Obecná škola po pátém roce ověřování. Brno: CDVU MU v Brně, 1996. s. 5 - 44.

AUTORKA – KONTAKT:

Mgr. Miroslava Novotná

Katedra pedagogiky Pedagogické fakulty MU

Brno